
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LIV

Београд 2006

Г
Е
И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LIV

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Marina Martinova, Natalija Puškareva,
Elena Uzeneva, Milica Bakić-Hayden, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of associate
member of SASA Vojislav Stanovčić
at the VII session, Department of Social Sciences SASA,
September 12th 2006

BELGRADE 2006

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LIV

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Марина Мартинова, Наталија Пушкарева,
Елена Узенева, Милица Бакић-Хајдин Елефтериос Алексакис,
Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић,
Јелена Чворовић, Младена Прелић, Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 12. септембра 2006. године, на основу реферата
дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2006

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензент:
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији* (бр. 147021) и *Етницитет: Савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 35/III), 1952 – (Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR-ID 15882242

Садржај Summary

Оригинални научни радови

<i>Eleftherios Alexakis</i> , Benefaction and Benevolence: The Concept of the Pure Gift and Realization of the Community in Greece. An Anthropological Approach	9
<i>Елефтериос Алексакис</i> , Добротинство и добротворност: концепт поклона и реализација заједнице у Грчкој. Антрополошки приступ	23
<i>Kalliopi Panopoulou</i> , “Those Were the Difficult Years...” Oral Accounts of Vlachophones from their Captivity in Požarevac, Serbia	25
<i>Калиопи Панопулу</i> , „То су биле тешке године...” Усмена сведочења Влаха о затвореништву у Пожаревцу, у Србији	37
<i>Гордана Благојевић</i> , Колонија Срба у Солуну – лична имена и етничко обележје према матичним књигама (1896-1945)	39
<i>Gordana Blagojević</i> , Serbian Colony in Thessalonica – Personal Names and Ethnic Markers in Registers (1896-1945)	45
<i>Стана Ристић</i> , Стереотипи о Грцима у српском језику	47
<i>Stana Ristić</i> , Stereotypes Concerning Greeks in Serbian Language	55
<i>Ивана Коњик</i> , Представе о Грцима у Вуковом корпусу епских песама	57
<i>Ivana Konjik</i> , Traditional Perception of Greeks in Serbian Oral Tradition	67
<i>Мирослава Малешевић</i> , Хришћански идентитет секуларне Европе	69
<i>Miroslava Malešević</i> , Christian Identity of Secular Europe	86
<i>Љиљана Гавриловић</i> , „Да Винчијев код“ – пробни камен припадности	87
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , “Da Vinci Code” – a Trial Step-Stone of Belonging to ...	100
<i>Иван Ђорђевић</i> , Употреба традицијских мотива у домаћој фантастичној књижевности	101
<i>Ivan Đorđević</i> , Use of Traditional Motives in Serbian Science-Fiction Literature	111
<i>Тијана Цвјетићанин</i> , Електронски фолклор тинејџера: SMS поруке	113
<i>Tijana Cvijetićanin</i> , Electronic Folklore Among Teenagers: SMS Messages	125

<i>Иван Ковачевић</i> , Киоск – критички оглед из урбане/политичке антропологије	127
<i>Ivan Kovačević</i> , Kiosk – a Critical Examination in Urban/Political Anthropology	143
<i>Марко Стојановић</i> , Значење и функција митских топоса „новокомпоноване културе“: компаративна анализа медијских биографија Мирослава Илића и Жељка Јоксимовића	145
<i>Marko Stojanović</i> , Meanings and Function of Mythical Places in “New Culture”: a Comparative Analysis of Biographies of Miroslav Ilić and Željko Joksimović	159
<i>Милош Миленковић</i> , „Идеални етнограф“	161
<i>Miloš Milenković</i> , “The Ideal Ethnographer”	172
<i>Јелена Чворовић</i> , Магија без магичног: нови приступ	173
<i>Jelena Čvorović</i> , A New Approach to Magic	187
<i>Војан Џикић</i> , Managing HIV/HCV-related Risk at Private Places Among Belgrade Injecting Drug Users	189
<i>Бојан Жикић</i> , Управљање ризиком од ХИВ и ХЦВ у оквиру приватног стамбеног простора међу београдским интравенским корисницима дроге	198
<i>Слађана Барош</i> , Кондом као симбол професионалности код особа које се баве сексуалним радом у Београду	201
<i>Sladana Baroš</i> , Condom as a Professional Symbol Among the Persons Engaged in Sex Work in Belgrade	217
<i>Зорица Дивац</i> , Породичне и брачне (не)прилике у Србији (19. век)	219
<i>Zorica Divac</i> , Family and Marital Affairs in 19 th Century Serbia	232
<i>Драгана Стјепановић-Захарјејевски</i> , Друштвени положај сеоских жена у фокусу једног развојног пројекта	233
<i>Dragana Stjepanovic-Zaharijevska</i> , Social Status of Rural Women in the Focus of a Developmental Project	242
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Одевање и мода	245
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Dress and Fashion	257
<i>Драгана Радојичић</i> , Ношња из Врчина	259
<i>Dragana Radojičić</i> , Costume Style from Vršin	270
<i>Ивица Тодоровић</i> , Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода	271

<i>Ivica Todorović</i> , Christian and Pre-Christian Dimension of Ritual Procession	287
<i>Александра Павићевић</i> , „Друштво <i>Огањ</i> за спаљивање мртваца у Београду“: развој, идеје и симболи	289
<i>Aleksandra Pavićević</i> , “ <i>Oganj</i> : Association of Cremation in Belgrade” - Development, Ideas and Symbols	303
<i>Marina Simić</i> , Displaying Nationality as Traditional Culture in the Belgrade Ethnographic Museum: Exploration of a Museum Modernity Practice	305
<i>Марина Симић</i> , Националност као традиционална култура у Етнографском Музеју у Београду: истраживање музејске модерностичке праксе	318
<i>Александар Крел</i> , Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века	319
<i>Aleksandar Krel</i> , The Change in Ethnic Identity Strategy of Germans in Subotica in the Second Half of the 20 th Century	332
<i>Мирјана Павловић</i> , Божићни обичаји Срба у Темишвару	333
<i>Mirjana Pavlović</i> , Christmas Customs Among Serbs in Timisoara	344
<i>Ласта Ђановић</i> , Јован Мишковић – заборављени етнограф и географ	345
<i>Lasta Đarović</i> , Jovan Mišković: A Forgotten Ethnographer and Geographer	360

Прегледни чланци

<i>Lada Stevanović</i> , Greek Theatre in the Context of Cult and Culture – Different Theoretical Approaches	361
<i>Лада Стевановић</i> , Грчко позориште у контексту култа и културе – различити теоријски приступи	374
<i>Јана Баћевић</i> , Антропологија, туризам и транзиција: концепције о развоју туризма у Књажевцу	377
<i>Jana Baćević</i> , Anthropology, Tourism and Transition: Concepts of Tourism Development in Knjaževac	388
<i>Срђан Радовић</i> , Релативизам и антропологија	389
<i>Srđan Radović</i> , Relativism and Anthropology	402
<i>Ана Продановић</i> , Пријем структурализма на примеру проучавања обреда прелазу у етнологији и антропологији Србије	403
<i>Ana Prodanović</i> , Reception of Structuralism Exemplified by Research on Rite-de-Passage in Serbian Ethnology and Anthropology	413

<i>Ивана Грубишић</i> , Етноботаника – нова дисциплина	415
<i>Ivana Grubišić</i> , Ethnobotany – a New Discipline	430

Грађа

<i>Марија Црнић Пејовић</i> , Архивска грађа – примарни извори	433
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> и <i>Ласта Ђаповић</i> , Етнографска грађа у делу Јована Мишковића	445

Прикази

<i>Гордана Благојевић</i> , Политика и сећање на Балкану – грчко виђење Црне Горе (19. век – први светски рат)	475
<i>Марија Црнић Пејовић</i> , Зборник радова из науке, културе и умјетности БОКА 25	476
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Бранко Ђупурдија, Породица колониста у Бајмоку 1945-1948	482

Милина Ивановић-Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд
milina.barisic@sanu.ac.yu

Одевање и мода*

Двадесети век су обележиле мода и модна индустрија. Мода је један од савремених феномена чији је утицај у савременим друштвима све већи. Модни трендови све више освајају различите области људског стварања. У раду се говори о односу одевања и моде у нашим условима. Мода је из основа изменила начин одевања. Велику улогу у овом процесу одиграла је модна индустрија, која је омогућила раскид са прошлoшћу и преобразила традиционално одевање у релативно кратком временском периоду.

Кључне речи: одевање, мода, индустријско друштво, модна индустрија, масовна потрошња

Овим радом се жели указати на *моду* као на један од феномена савременог развоја друштвених заједница који све више диктира начин понашања, али и на преплитање одевања и моде у нашим условима.

У Енциклопедији лексикографског завода наводи се да је *мода* назив за нове и пролазно прихваћене облике живота. Обично се термин односи на одевање, фризуру, покућство, накит, правила јавног понашања, начине забављања. Модни правци постоје и у књижевности, ликовној уметности, музици, као и другим областима. Реч је изведена од лат. *modus*, у значењу – „начин“.¹

У Малој просветиној енциклопедији *мода* се објашњава као реч пореклом из француског језика, а значи: укус, обичај, начин живота,

* Рад је настао у оквиру Пројекта 147020: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процеса*, које у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине РС.

¹ *Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb 1961 (moda).*

понашања и одевања неког времена, неког града или краја. Обично је то назив за најновији укус и начин одевања.²

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ објашњава *моду* као нов и пролазан вид живота, који одговара укусу одређене средине и једног времена. Мода се изједначава са ношњом која није стална. Она се непрестано мења, а та се промена обично назива модом. Делове одеће су кројили и шили нарочити мајстори, према моди времена.

Мода се, према наводима у Речнику, манифестује у неколико видова:

- a) у одевању и улепшавању: женска мода, мушка мода, летња мода, зимска мода и друго;
- б) у јавном понашању, начину живота и друго;
- в) у уметности - као одређени правац, нови стил или нова тежња;
- г) у ономе што је постало обичај, навика. Често су у употреби изрази: *бити у моди* (бити омиљен, популаран) и *доћи у моду* (постати омиљен, тј. популаран).³

Са модом, у сферу повећаног интересовања улази и *модернизам* као феномен, а такође и њен стални пратилац – *модерна*, па и ови термини заслужују мало ближе објашњење.

Модерно се као појам појављује још у 6. веку, а користио се да обележи неку нову појаву у односу на стару.⁴ *Модернизам* је „појава усклађивања одређених феномена са духом времена и захтевима моде. Термин је настао првобитно у теологији и филозофији и означавао је појаву критике црквених канона и моралних прописа. Ознака која се, с једне стране, поистовећује у уметничким и литерарним тенденцијама као израз за савремене појаве, а, с друге стране, жели да у тим појавама истакне оно што је управо савремено, што превазилази традицију и са собом доноси иновације.“⁵

* * *

Мода је као феномен савременог доба проистекла из одевања, али и из схватања појединаца да се људске делатности у овом домену могу изразити на посебан, односно, само њима својствен начин. Мислим да је, пре речи о моди, неопходно навести и нека размишљања о одевању која треба да употпуне објашњење теме.

² *Мала просветина енциклопедија*, Просвета, Београд 1986 (мода).

³ *Речник српскохрватског и књижевног језика САНУ*, XVII, Београд 1984 (мода).

⁴ *Rečnik književnih termina*, Beograd 1992, 483-484.

⁵ *Isto*, 482.

Важна и незаобилазна тема у проучавању и разумевању прошлости једног народа јесте одевање. Стога је потпуно разумљиво што је овој теми до сада посвећивана значајна пажња. Тема одевања је предмет проучавања стручњака различитих профила занимања (антрополога, културолога, социолога, филозофа и др.). Код нас су се проучавањима ове врсте најчешће бавили етнолози и историчари уметности,⁶ а много мање – припадници других струка.

У објављеној литератури о одевању или о народној, односно градској ношњи, како је етнолози најчешће називају,⁷ пружа се могућност праћења одевања различитих старосних група и полова кроз један дужи временски период, а као резултата дејства различитих политичких, друштвених, економских, културних и других чинилаца. Заинтересовани читаоци су у прилици да сазнају да су одређени делови одеће или само поједини детаљи на њој настајали под утицајем различитих култура, али и да је њихов крој, као и материјал за њихову израду, одраз економске моћи и естетских схватања њених власника.⁸

Залажење у суштину одевања једног времена повезано је, пре свега, са праћењем економског и друштвеног развоја одређене друштвене заједнице. Одевање, као један од највидљивијих делова људског стварања, било је током минулих времена доста подложно најразличитијим утицајима чији је допринос био свеопшти развој друштва. Тако је, на пример, раздвајање сталезних слојева, историјски посматрано, увек било пропраћено посебном одећом која је одражавала економску моћ и класни положај оних који је носе. Ипак, не треба заборавити да је одећа била само један од фактора издвајања, како у прошлости тако и данас, имућнијих житеља од већине становништва.

Тако је, на пример, током средњег века на нашим просторима било у обичају да се различите врсте материјала за израду одеће (свила и памучне

⁶ Одевање је до сада било тема којој је посвећивана значајна пажња у истраживањима, што је резултирало објављивањем већег броја радова. Видети: Љубомир Андрејић, *Библиографија о народној ношњи југословенских народа*, Етнографски музеј, Београд 1974; Исти, *Библиографија о народној ношњи југословенских народа*, 2, Етнографски музеј, Београд 1994.

⁷ У класификацији музејских збирки у Етнографском музеју, на пример, делови одеће се третирају као сеоска (народна) ношња или градска ношња. Комади одеће других врста одевања не сматрају се етнографским материјалом (нпр. делови униформи, костима и сл.), као да се у сеоским срединама (одн. у варошицама које су данас прерасле у мање градове) таква одећа није носила.

⁸ Традиционална одећа најширег слоја становништва била је у свакодневной употреби до средине прошлог века, а у неким крајевима и касније. О томе како је ношња изгледала у прошлости видети, на пример: Милка Јовановић, *Народна ношња у Србији у XIX веку*, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни 38, Београд 1979; Миљана Прошић-Дворнић, *Народна ношња Шумадије*, Kulturno-prosvjetni Sabor Hrvatske, Zagreb 1989; Dragana Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Istorijski institut Crne Gore, Nikšić 1995; Јасна Бјеладиновић-Јергић, *Српска традиционална одећа*, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј, Београд 2003.

тканине различитог састава и назива) набављају из иностранства, пошто ове врсте производа у домаћим условима скоро да није било. Текстил за израду одеће се, најчешће, увозио са Истока, а касније из Венеције и других градова Европе.⁹

Истраживачи моде и одевања указују у својим радовима на то да се одећа богатих незнатније разликовала у кроју, а више у употребљеним материјалима за њихову израду, од одеће мање богатог слоја становништва. Из ове квалификације потребно је изузети представнике власти, али и јако сиромашне слојеве становништва, пошто њихово одевање подлеже другачијим критеријумима приликом вредновања.

Тканине које су се набављале за израду делова одеће племићких и трговачких породица биле су изузетно скупе, па су представљале и симболизовале богатство појединаца у средњовековном друштву,¹⁰ мада се ова квалификација може применити и на касније периоде. На тај начин се одевањем истицало подвајање, јер се одећа, поред осталог, користила да се њоме исказе богатство оних који је носе. Одећа је, у овом смислу, коришћена и у свакодневной комуникацији. Ова чињеница у вези са одевањем није се много променила ни у каснијим периодима друштвеног развоја. Много веће разлике су, међутим, биле у украшавању и орнаментима. Њихова функција је била да омогуће посматрачу разликовање припадника одређених сталежа.¹¹

Дуго времена је на нашим просторима Исток био узор у одевању,¹² нарочито код издвојеног трговачког, а касније и код тек формираног владајућег слоја, да би се по ослобођењу од Турака у одевању све више осећао утицај западних метропола – прво Беча, а касније и других градова Европе – Париза на првом месту.¹³

Жеља за лепим, исказана кроз украшавање на најразличитије начине (везови, апликације, бојени дезени, уткане или уплетене шаре и др.), веома је стара и тешко ју је са сигурношћу датовати. Али оно што је сигурно, то је да је била позната далеко пре него што се појавила званична мода. Писци и истраживачи кажу да је разлика у томе што се форма, боја и начин украшавања нису мењали дуги низ деценија, или ми о томе немамо довољно

⁹ Јован Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, Посебна издања Историјског института 4, Београд 1953, 183-272; D. Radojičić, *n. d.*, 7-47.

¹⁰ Elizabet Vilson, *Istorija mode*, Beograd 1995, 13-14.

¹¹ J. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, 183 – 272; D. Radojičić, *n. d.*, 7-47.

¹² Турска ношња је утицала на одевање виђенијих људи из времена Првог и Другог српског устанка, али и на касније одевање грађана тек ослобођених вароши. Поједини делови овог костима временом се уклапају у сеоско одевање, чиме оно губи класичне одреднице народне ношње. Видети на пример: Мирјана Прошић-Дворнић, *Женски грађански костим у Србији XIX века*, Зборник музеја примењене уметности 24-25, Београд 1980-1981, 9-28.

¹³ О томе видети у: Бојана Поповић, *Мода у Београду 1918-1941*, Каталог изложбе, Музеј примењене уметности, Београд 2000, 19-135.

материјалних доказа. Међутим, може се ипак претпоставити да је украс на одећи генерацијама изгледао приближно исто, ако ни због чега другог, а оно због истоветних материјала коришћених за израду одеће. Ова констатација је свакако један од разлога што савременици ову врсту одеће не квалификују као део моде, већ пре као део одевања, односно – део устаљене традиције.

Оно што је битно за одабрану тему јесте то да се у до сада објављеним радовима, а првенствено мислим на етнолошке, не помиње термин *мода* као узор у одевању. Међутим, из објављене и коментарисане грађе може се закључити да је одређених утицаја у одевању ипак било. Можда то нису *мода* и *одевање* у оном смислу у коме их савременици нашег времена верификују. Међутим, ипак се не може са сигурношћу тврдити да одређених преузимања и промена током историје одевања није било.¹⁴ Наравно, промене су у ранијим временима знатно теже прихватане, али су и знатно дуже трајале, што је било одраз различитих чинилаца, а – пре свега – већ поменутог политичког, друштвеног и економског стања земље у појединим периодима њеног развоја. У данашњем смислу, можда се пре може говорити о *помодном* или *модерном* одевању, наравно, имајући на уму шири смисао значења поменутих речи.¹⁵

Појачани утицај модне индустрије осећа се на нашим просторима тек у периоду после Другог светског рата, када започиње модернизација друштва, а са њом и убрзана индустријализација земље и масовнија производња текстилних предмета. Важно је напоменути да се зачеци моде на нашим просторима јављају већ негде двадесетих година 20. века, када је она, ипак, била привилегија само оних који су могли „моду и да плате“.

Мода је део културе, па се сходно томе према њој треба и опходити. За модерна друштва се без претеривања може рећи да су друштва моде. „Због тога се мода као масовна друштвена појава просто намеће истраживачима друштвеног живота да је истражују у оквирима културе и да изграђују посебне теоријске концепте за њено што адекватније објашњење.“¹⁶

Обично се настанак моде у западном свету везује за развој меркантилистичког капитализма у позном средњем веку. То је време када је у Европи почео јак привредни развој, тако да се почела стварати основа за релативно брзе културне промене. Промене у одећи почињу да добијају одређену логику. Оне нису више случајност, како се до тада сматрало, већ се њима тежи због њих самих. Настало је време када је одећа мењала своје

¹⁴ До Другог светског рата било је неколико покушаја реформи у одевању: Мирјана Прошић-Дворнић, *Покушаји реформи одевања у Србији током XIX и XX века*, Зборник радова: Градска култура на Балкану, Посебна издања Балканолошког института 36, Београд 1988, 177-205.

¹⁵ Треба имати у виду да *мода* није била широко прихваћена све док се није „спустила“ на улицу, тј. док није почела масовнија, одн. индустријска производња текстилне одеће. *Висока мода* је ипак била привилегија појединаца, што се још увек није променило. Понекад мода служи да задовољи духовне потребе својих стваралаца. То значи да сваки креирани и шавивени модел не мора увек да „живи“, осим док траје ревија.

¹⁶ Aleksandar Todorović, *Sociologija mode*, Niš 1980, 5.

основне облике све бржим темпом, а за промене појединих детаља на одећи требало је да прође много мање времена него што је то било у времену које је претходило овоме.¹⁷

Мода јесте феномен који је обележио последња два века наше цивилизације, али се не може ограничити само на савремено доба. По неким мишљењима, модни утицаји су нераздвајни део човековог бића и прате га још од античког времена,¹⁸ стога не треба да чуди да модни токови који су све више узимали маха у земљама Западне Европе нису мимоилазили ни ове просторе. Наравно, те „лудости“ није свако могао себи да приушти, али нису биле ни непознате. Модни утицаји и тековине модног стварања допирали су до наших крајева на најразличитије начине.

Када се говори о моди, а сасвим је слично било и у другим областима, окосница свих догађања био је Београд који је упркос својој патријархалности, већ током двадесетих година прошлог века, почео да живи у ритму интензивних културних, друштвених и спортских догађаја, пригрливши „дух новог времена“.

Према садржају часописа који су се, поред других тема, бавили и модним збивањима, може се уочити да су узорци у одевању београдским дамама најчешће били француски модни креатори. С правом се може рећи да је француска мода имала у периоду између два светска рата највећи утицај на модна догађања у нашој земљи, са чијим се прихватањем, према неким подацима, започело још четрдесетих година 19. века.¹⁹ То је и разумљиво с обзиром на то да су, у то време, Париз и Беч били два највећа модна центра у Европи.

Са протоком времена, мода све више постаје основни покретач у различитим областима људског стварања, а пре свега у домену одевања, потрошње, уметности, културе, стваралаштва итд. Дакле, мода постаје важна у оним областима људског стваралаштва које су од значаја за опстанак укупних цивилизацијских токова. То све указује да се мода може посматрати и анализирати са различитих аспеката. Но, без обзира на све, мода је ипак најпрепознатљивија и најјасније се испољава управо у домену облачења.

У квалификацијама моде опрезност, ипак, није сувишна. Позната је чињеница да се сва одећа не може подвести под термин *мода*, као и чињеница да је одећа настала далеко пре моде као „диктираног“ правца у одевању. И док је одећа била важна људима првенствено у функцији заштите, дотле одећа настала као део модних трендова омогућава људима да се покажу, тј. да на одређен начин истакну своју личност. Зато се, обично, настанак моде у Западној Европи и везује за позни средњи век, односно за настанак

¹⁷ Laš Fr. H. Svensen, *Filozofija mode*, Beograd 2005, 23; E. Vilson, *Istorija mode*, 1-20.

¹⁸ Михаило Милинковић, *Археологија моде као археологија идентитета – неколико примера*, Зборник радова: Ниш и Византија II, Ниш 2004, 185.

¹⁹ Б. Поповић, *н. д.*, 129.

индустријског друштва. Тек се у каснијем периоду она све више повезује са формирањем потрошачког менталитета, који постаје пратећа појава појачане индустријализације и све веће урбанизације друштава. Мода у западној цивилизацији, почев од ренесансе па до садашњег времена, постаје један од најутицајнијих феномена. Откад је настала, потчињавала је све више области из света модерног човека и готово да је сваком од нас постала „друга природа“. Стога, разумевање моде доприноси разумевању како нас самих, тако и наше делатности.²⁰

Однос већине људи и према себи и према другима одвија се често кроз моду, која временом постаје значајан феномен који би требало да нам помогне у покушају да разумемо и себе и друге у новонасталој историјској ситуацији. Развој моде као једног од тренутно најзначајнијих историјских и културних феномена, с једне стране, указује на раскид с традицијом, али, с друге стране, и на стално тражење „новог“. Тако долазимо у ситуацију суочавања са чињеницом да мода, заправо у новијем времену значи само, и увек, „вечни повратак новог“. Управо је из тих разлога само разумевање моде неопходно да би се стекло адекватно разумевање модерног и постмодерног света. Међутим, мода се ипак не сме прихватити као „универзални кључ“ који сам може да пружи такво разумевање.²¹

Настанак и развој моде потребно је, сходно напред реченом, посматрати у ширем друштвеноисторијском и културном контексту. Истовремено, не треба заборавити да не само да се подразумева, већ је и пожељно моду анализирати из различитих углова, а што у принципу зависи од тога шта се анализом овог феномена жели постићи или доказати. „Уопштено посматрано, можемо разликовати две главне категорије у разумевању тога шта је мода. У једној се тврди да мода упућује на одећу, а у другој да је мода општи механизам, логика или идеологија која се, између осталог, огледа и у области одеће.“²²

Мода се, исто тако, може схватити и као широк социјални феномен. Одећа као део одевања представља само један од елемената, међу многим другим, који може да послужи у анализи ове врсте. Аутори који се баве питањима моде стога и сматрају да је реч пре о друштвеном механизму, чија је основна карактеристика кратко трајање и брзе промене које му омогућавају да утиче на различите области друштвеног живота. То је један од разлога за тврдњу да само онај који прати моду живи у складу са својим временом, а све чешће се чује, и да једино то представља праву вредност. Отуда, како време одмиче, одећа добија све више улогу формирања и израза духовности онога ко је носи, па је и то један од разлога придавања све већег значаја начину одевања, односно моди и њеним трендовима, а што је све приметније код млађих генерација.

²⁰ Laš Fr. H. Svensen, *n. d.*, 9.

²¹ Isto, 12.

²² Isto, 14.

Различите врсте симбола, као што је познато, веома су важне у стварању како личног, тако и колективног идентитета. Ову чињеницу су аутори традиционалног одевања доста истицали у својим радовима о народној и градској ношњи.²³ Одређена симболика (нпр. у кроју, везу, орнаментима, бојама и сл.) која се може уочити на овим ношњама обично је имала своје значење. Посматрач је „немим језиком“ примао одређену поруку о носиоцу ове врсте одеће. У ранијим друштвима је овакав вид комуникације био редовна појава, пошто су норме облачења биле релативно стабилне и у исто време су омогућавале да се кроз њихово поштовање искаже појединачни или колективни друштвени идентитет. У оквиру традиционалног одевања често је долазио до изражаја лични идентитет, а нарочито онај који је био повезан са одређеним статусом личности (често је намерно истицан), јер је и то био један од чинилаца битних за функционисање локалне заједнице.

За разлику од претходног, модерно време брише „стабилности“ (не само у одевању), тако да одећа, за разлику од ранијег времена, постаје све мање јасан индикатор тога ко је нека особа о којој она (одећа) треба нешто да каже или поручи ономе ко је посматра. Да би се комуницирало одећом, она мора да буде врло јасно издиференцирана, пошто свака одећа не „комуницира“ на исти начин.

Када се говори о моди, обично се – како је то у цитираним дефиницијама поменуто – има у виду и *укус* њених корисника. Заправо, ово је категорија веома повезана са модом и њеним трендовима. *Укус* је доскоро диктирао начин одевања, одајући на неки начин порекло (село или град), пол (мушко или женско), ниво образовања, а у ранијим периодима – и сталешку, односно класну припадност (владајући слој, средњи сталеж, радничка класа, сеоско становништво и др.).

Једна од често истицаних људских особина јесте лакоћа прихватања, али и прилагођавања новинама у различитим областима стварања, па и у одевању. При том, најчешће нико од нас и није свестан колико мода, заправо, потчињава личност кроз „захтеве“ за придржавањем одређених правила у одевању и понашању. Тако се долази до једног од кључних питања у праћењу и проучавању моде, а то је питање њене релевантности при стварању сопственог (личног) идентитета.

Значи, када се говори и пише о моди, то у исто време може бити – а најчешће и јесте – прича о идентитету, само што у овом случају није реч о националном идентитету, као када је у питању традиционално одевање, већ о идентитету сопственог избора. Заправо, мода може бити значајна у испољавању како личног, тако и социјалног идентитета личности, што ће се нарочито испољавати кроз правила понашања у будућности, пошто свој однос према стварима и појавама (не само у одевању) све више прилагођавамо различитим модним трендовима. Тиме долазимо у ситуацију да морамо

²³ С обзиром на бројност радова о овој теми, видети: Љубомир Андрејић, *Библиографија радова...*, 1, 2.

променити раније устаљено мишљење и прихватити чињеницу да идентитет није више унапред одређен традицијом, већ је нешто око чега се сами морамо постарати и што сами одабирамо и стварамо, а у – чему је мода – као стил одевања – само један од фактора.

Самим тим што смо потрошачи, изборили смо себи право изражавања сопствене индивидуалности, на начин који је – по нашем мишљењу – најприкладнији. Тако одевни предмети постају, на одређени начин, део индивидуе, али само онда када она успе да их усклади са својом личношћу. Одећа је у правој функцији само када је усклађена и када даје одређену поруку, а то значи да нема само функцију „спољашњег омотача“ у односу на лични идентитет онога кога представља. Зато и јесте веома важно користити на најбољи могући начин добијену могућност да својим изгледом искажемо ко смо и шта смо. Модни трендови су стога за многе један од начина за такву врсту исказивања, а у шта се можемо уверити само једним изласком на улицу.

Да ли ће и колико сталне промене у моди бити прихваћене од оних којима су намењене, то зависи, пре свега, од саме личности потрошача, али и од циљева који се ношењем модних детаља желе постићи. Цела ова прича о моди доводи до једне помало апсурдне ситуације: с једне стране, мода је један од начина да се јединка ослободи многих традиционалних норми, али зато, с друге стране, та иста особа сама себе често ограничава „строго диктираним“ модним детаљима. То може постати и проблем, нарочито ако модни трендови постану (а што све више јесу) саставни део свакодневице корисника моде. Корисник моде, односно производа модне индустрије, јесте на неки начин свако од нас, јер је мало људи који креирају и шију одећу у самосталној режији (и у том случају је спорно колико смо заиста изван модних трендова). Тако посматрано, може се без претеривања рећи да је 20. век, а нарочито његову другу половину, обележила индивидуална аутономија у избору и начину облачења.

Како је већ напоменуто, у нашим условима, мада је то у Европи почело још у 18. веку, мода је у данашњем значењу – са брзим променама и сталним изазовом појединцу да буде у складу са својим временом – постала важна током 20. века, а нарочито у његовој другој половини. Индустрија (посебно текстилна)²⁴ добија замајац током прве две деценије по окончању Другог светског рата, тако да фабрички производи нису више тако скупи да би многима били недоступни.

У Европи се, како је такође већ поменуто, мода везује за настанак грађанске класе, која је све више конкурисала феудалној аристократији у борби за власт. У свакодневной „борби“ за своје место, нова класа је користила многа средства за остварење својих циљева. Поред осталог, одећа

²⁴ О односу нашег друштва према моди и модној индустрији, у једном кратком периоду после Другог светског рата, више у раду: Јелена Петровић, *Љубав и мода: почеци и развој југословенске модне индустрије шездесетих година 20. века*, Годишњак за друштвену историју 1, Београд 2004, 87-101.

тог времена постајала је средство којим се назначивао друштвени статус. У то време почињу да излазе и први модни часописи, који су допринели да се лакше прихвате, али и убрзају промене у моди. Информације о томе шта је *in*, а шта *out* стизале су на овај начин много брже до већег броја корисника него у ранијем периоду.²⁵

Како у свету, тако је и код нас велику улогу у преношењу модних новости, али и у формирању укуса, имала штампа – специјално креирана за ту намену. Модни часописи су од самих почетака модне индустрије постали најважнији део модног маркетинга. Странице ових часописа биле су често испуњене разноврсним подацима о моди. Понуђене информације, прослеђиване читаоцима на овај начин, биле су од великог значаја, а нарочито за оне којима је мода била део свакодневице – за потрошаче или произвођаче.²⁶

Током друге половине 20. века, на нашим просторима, знатно се увећала понуда модне индустрије и конфекције што је допринело и порасту периодичне штампе (домаће и стране) која је све то пратила. Међу најпознатијим часописима ове врсте били су: *Базар*, *Практична жена*, *Нада*, *Ана* и други, а од страних – свакако је на првом месту била *Бурда*, чији су кројеви многим женама били узор у одевању и формирању естетских критеријума у набавци и комбиновању одеће. И поред многих „олакшица“, економски разлози су дуго времена утицали на понашање већине становништва. Са променама у производњи, када машине (брже или спорије) потискују ручни рад, стварају се основе за нове могућности, а као последицу новонастале ситуације имамо све већу потрошњу робе произведене у фабрикама.

Већа производња допринела је да одећа постане доступнија ширем потрошачком кругу. Повећана „демократизација“ у производњи и ношењу одеће, међутим, није подразумевала потпуно брисање свих разлика, али је омогућила укључивање практично свих становника у новонасталу „друштвену игру“ звану мода. У ранијим периодима, „борба“ за оно што издваја од осталих била је резервисана скоро искључиво за више друштвене слојеве, док је масовна производња одеће омогућила и нижим слојевима друштвене заједнице да учествују у тој „борби“. То је био један од путева који је омогућио развој моде.²⁷

Индустријски произведена одећа или одећа за масовну потрошњу може се на тржишту наћи у много варијаната, а врло често и са додацима који допуштају могућност комбиновања, у зависности од умећа онога ко одећу

²⁵ Laš Fr. H. Svensen, *n. d.*, 24.

²⁶ Између два рата код нас је, по угледу на иностранство, покренут један број часописа који су се бавили различитим темама. Наравно, незаобилазна тема била је и мода, те актуелни трендови из овог домена. Више видети: Б. Поповић, *n. d.*, 56-64; Мирјана Прошић-Дворнић, *Модни журнало у Београду до краја Првог светског рата „Париска мода“*, Зборник радова Музеја примењене уметности 28-29, Београд 1984-1985, 63-74.

²⁷ Laš Fr. H. Svensen, *n. d.*, 38.

носи. У масовној и шароликој понуди, уколико се не „изгуби“ у понуђеном мноштву избора, потрошач може да створи свој „индивидуални“ израз. На тај начин, мода условно постаје питање индивидуалног избора, јер се прате и препоруке модних центара. Друго је питање у вези са реалном могућношћу слободног избора ако одећу не шијемо у самосталној режији, већ је искључиво набављамо у за то специјализованим објектима продаје.

Масовна индустријализација савремених друштава створила је потребу за што једноставнијом и мушком и женском одећом. Последица тога је да се све више издвајају луксузна, индустријска и улична мода. На врху ове пирамиде је луксузна мода, чија је производња ограничена будући да није предвиђена за масовније коришћење. За разлику од луксузне, тзв. индустријска мода производи се масовно, али постоји у распону од скупе дизајниране одеће до ланца продавница јефтине одеће.

* * *

Мода је тема о којој представници многих струка могу да изнесу своје ставове и запажања, па зашто не би то учинили и писци. Тако је у заоставштини познатог комедиографа и писца Бранислава Нушића остало, поред много других тема којима се бавио, забележено и његово размишљање о моди. Аутор сматра да се мода „јавља као револуционар који обара предрасуде, као анархиста који руши традиције, али истовремено и као деспот који немилостиво подчињава масе и насилнички им намеће своју власт.“²⁸ Значи ли то да је у време пишневог стварања, а то је време између два светска рата, мода већ увелико закорачила у животне токове грађана, када је осетио потребу да на овај начин прокоментарише оно што се догађало, а што – по свој прилици - није остављало на њега превише леп утисак?

„Ићи у корак с модом, а ипак бити различит од осталих, сматра се императивом сваке 'праве' жене.“²⁹ Мода није универзална категорија, колико год се задужени за њену промоцију трудили да то буде, као што није подједнако прихваћена од свих којима је намењена. Она је настала у једном тренутку историјског развоја, у друштву у којем је за новину те врсте постојало релативно плодно тло. Када се усталила, мода је у свом развоју потчињавала себи све већи број друштава и стваралачких области, које не само да прате њену логику, већ без ње све мање могу. Мода, како време одмиче, постаје све битнија у животу људи, а посебно у данашње време, када генерације стасавају уз безброј модних часописа и мноштво телевизијских емисија посвећених овој теми.

Прошло је време када је мода била резервисана за малу групу добростојећих људи. Данас су ретки појединци који не потпадају под неки

²⁸ Бранислав Нушић, *Мода*, Сабрана дела, Београд 1966, 224.

²⁹ Младена Прелић, *Анализа женске штампе између два рата у Београду (на примеру 1937. године)*, Гласник Етнографског института САНУ XXXVIII, Београд 1989, 115.

модни утицај. Ако моду почнемо да посматрамо као феномен који постоји у области уметности, политике, науке, онда постаје јасно да је реч о једном од најважнијих „споредних“ феномена у савременим друштвима.

Сама чињеница да су полице новинских киоска затрпане часописима о моди, да мода испуњава странице у дневним новинама и магацинима, да велике модне ревије у Паризу, Милану, Њујорку и Лондону добијају своје време чак и у најважнијим вестима на телевизији, показује да се мода очигледно схвата као толико важна да заслужије такву пажњу. Или је, можда, сасвим супротно? Можда сва та пажња чини моду битном?³⁰

Мода је подједнако усмерена према свима. Не занимају се за моду само жене, како се то обично мисли, већ су њени корисници подједнако припадници оба пола и све старосне групе. Одећа је све подложнија модним трендовима, па честе промене постају најважније карактеристике модне конфекције. Са новом модом не ослобађамо се – као раније – старе одеће, већ се ослобађамо старе моде. С правом се може рећи да је нова мода, заправо, ослобађање (али само условно) од свега онога што у датом тренутку приписујемо прошлости, али само за кратко, јер врло брзо потпадамо под утицај нових модних остварења, односно – новопроклаваних модних трендова. Модерност нас јесте ослободила традиције и, на неки начин, увек истог облачења, али нас је зато „униформисала“ на други начин – фабричком одећом и материјалима којих је на стотине истоветних.

Обично се сматра да је оригиналност једна од карактеристика моде, али и да њено праћење кроз конфекцијске модне новитете чини један од разлога релативно брзог потискивања традиционалног костима - као сведока непроменљивости током прошлог века.

Међутим, у последње време, ствараоци модних новости све више траже узор у деловима традиционалне одеће, наравно – најпре за креације високе моде. Тако мода добија улогу коју њени творци сигурно нису имали на уму када су је стварали. Тражењем узора за модне новине у традиционалном одевању, мода заправо све више служи за то да се њоме до одређене границе оживљава прошлост. И тако, оно што данас сматрамо традиционалним одевањем, и наводимо као доказ непроменљивости и константности, постаје (можда помало и неочекивано) узор модерности.

³⁰ Laš Fr. H. Svensen, *n. d.*, 12.

Milina Ivanović - Barišić

Dress and Fashion

Key words: dress, fashion, industrial society, fashion industry, mass consumption

Fashion is a contemporary phenomenon, with an increasing role in shaping behavior in contemporary societies. Fashion influences many areas of human creativity, especially mode of dressing. Dressing usually assumes traditional costume, which somewhat stayed static during history. Starting with Renaissance period, Europe experienced frequent changes in fashion styles (all changes came later to Serbia). In its beginnings, fashion was accepted mostly by wealthier classes, but in time, it gradually became available to general population, becoming so a part of the “consumers mentality”. This availability of the fashion industry facilitates to many a brief, sharp cut with past in a short period of time. And while costume was characterized by certain stability of forms and materials, fashion represents a completely different phenomenon. That is, fashion is characterized by instability of forms and constant changes, and by relatively short periods of duration of styles and contemporary dressing.